

eörsi istván: ürügyeim eörsi istván: ürügyeim eörsi istván: ürügyeim

A valóban létező publicista^{a)}

Fekete Sándor abban különbözik a hivatalos Magyarország legtöbb vezető publicistájától, hogy a rendszert nem pusztán taktikai szinten, hanem ideológiai magaslatról próbálja képviselni. Nem az aznapi vezércikk alátámasztását tartja fő feladatának, hanem az az igény ihleti, hogy a marxizmus hagyományosan értelmezett értékrendjét összhangba hozza az úgynevezett létező szocializmusnak ha nem is a köznapi valóságával, de legalábbis a célkitűzéseivel. Ez a törekvése megóvjá őt azoknak a visszataszító cinizmusától, akiket már az sem érdekel, hogy mit árulnak el. Mivel azonban vállalkozása kilátástalan, ő pedig túl értelmes ahhoz, hogy ezt egyáltalán ne vegye tudomásul, a cinizmus elől öngerjesztő pátozba menekül.

Szépirodalmi műben korunk hőségnek ábrázolnám Fekete Sándort, a szó tizenkilencedik századi értelmében. Vitéz gyerekkor, korai karrier, különféle – újságírói, szónoki – képességek, melyek mind a politikai pályára predesztinálnák. A történelem egyik éles kanyarja során azonban kipotyan a vonatból. Áll a sín mellett, tűnődik, mit csináljon. Elkezd törölgetni magáról a sarat, majd megindul futva a vonat után. Szerencséje van, utoléri, épp egy mellékvágányon vesztegel. Felugrik az utolsó kocsira, onnan törtet előre. A bent ülők az orrukat fintorgatják: az a sár, amibe ő esett bele, nem távolítható el egészen. A ruhán is támadtak foltok, szakadások, egyszóval a fickó nem egészen szalonképes. Be kellene látnia, hogy legigazabb képességeit nem bontakoztathatja ki, nem lehet belőle politikus. A sár miatt a bent ülők körében nincs hitele, a sártörölgetés miatt a kint rekedtek vetik meg. Ő a bőrén érzi ezt, de nem törődik bele. A marxizmushoz fordul, amelyet sohasem tagadott meg, ennek segítségével akarja helyreállítani élete kontinuitását. A marxizmus alkalmas erre, mert jó elmélet, sokféleképpen értelmezhető. A hatalom, melynek ez az elmélet ad legitimációt, üdvözli ezt a döntését – politikai funkcióhoz nem jut ugyan, de ismét vezető publicista lesz. Ennek azonban ára van: a hatalom arra kéri őt, hogy marxizmusát ne alkalmazza rá, csak az ellenfeleire. Fekete belemegy ebbe a kompromisszumba, és ezzel végérvényesen degradálja magát.

Jó példa erre az a mód, ahogyan elutasítja az emberi szabadság és autonómia egyoldalú felértékelését. Ludassy Máriának *A trón, az oltár és az emberi jogok*

című könyvéről folyó vitában kifejti, hogy – Ludassynak és főként kritikusanak, Fenyves Katalinnak a felfogásával ellentétben – a szabadság nem lehet egyedüli érték, mert már Robespierre-nél is megelőzte ezt az egyenlőség követelménye, és már Babeufék szerint is csak az biztosíthatja az igazi egyenlőséget, ha „a tulajdon joga a népet illeti” meg. Enélkül a szabadság „az emberek tényleges egyenlőségét a törvény előtti jogi egyenlőségre szűkíti le”. Ebben egyetértek Feketével, habár kikívánczok belőlem, hogy a jogegyenlőség sem kutya egy olyan országban, ahol a tömeggyilkos Rákosi és Farkas ágyban, párnák közt hal meg, egykori kínzólegények kultúrfunkcionáriusok lehetnek, az ország törvényes miniszterelnöke, Nagy Imre viszont támogatóival – például Gimes Miklóssal – együtt kötélre végzi. Fekete így folytatja fejtegetését: az egyenlőség és népi tulajdon eszméit „nem illik negligálni, kivált egy olyan országban, amelyet szocialista eszmék jegyében kormányoznak”. De miképpen érvényesül az egyenlőség az ily módon kormányzott országban? Mennyiben népi tulajdon az állami tulajdon? Úgyes csúsztatással a „szocialista eszmény jegyében” kormányzott országot – nemcsak itt, hanem egész publicisztikai ténykedésében – szocialista országnak tünteti fel, vagyis olyanak, mely gyakorlatában is felülmúlja a polgári társadalom értékrendjét. Csak egyetlen konkrét esetben ismeri el, hogy az egyenlőtlenség nálunk is társadalmi alaptény: „Ismerünk fiakat és lányokat, akik a »sáros« apukától elfogadták a szülői pozícióból adódó vagy azok révén megszerezhető kiváltságokat, az ingyen lakást, a magas fokú tanulási lehetőséget, a jó állást, olykor még a védelemet is az ellenzékieskedéshez, s csak a biztonságos társadalmi elhelyezkedés után jutottak el a szülők deklarált megtagadásáig.” Mivel azt nyilván nem állíthatja, hogy csak a sáros funkcionáriusoknak vannak kiváltságaik, indirekt módon elismeri, hogy nálunk a pozíció lakáshoz, álláshoz juttatja nemcsak birtokosát, hanem leszármazottait is, az öröklődés igen antidemokratikus útján. Ez nyílt titok, de ha egy marxista igényű analitikus fellebbenti róla az átlátszó fátylat, akkor ille- ne következtetéseket is levonnia belőle. Ehelyett Fekete az egyenlőség eszméjét, mintha már megvalósulóban lenne, az egyoldalú szabadságeszmény ellen vonultatja

a) A Beszélő nem tervezi, hogy sorozatot indít Fekete Sándorral polemizáló cikkekből. Ha Eörsi csak Feketét írta volna meg, nem „korunk hőseit”, esszéjét – Petri írása után (*Beszélő* 11.) – nem közöltük volna. Ezzel azonban az ügyet végképp befejezettek tekintjük: feltéve, hogy Fekete Sándor nem kíván válaszolni szerzőinknek. Amennyiben úgy ítéli meg, hogy volna olyan felelnivalója, amit az *Új Tükör*-ben nem közölhet, lapunk készséggel rendelkezésre áll.

fel, a tulajdonviszonyokat pedig egyáltalán nem elemzi, adottnak veszi, amit be kellene bizonyítania, nevezetesen, hogy nálunk a tulajdon joga a népet illeti meg. Egy marxistának persze ez esetben fel kell vetnie a kérdést, hogy miből táplálkozik az egyenlőtlenség, ha nem a tulajdonviszonyokból.

A magukat szocialistának nevező országok ideológusai általában úgy bújnak ki az efféle kérdések hurkából, hogy a „szocializmus” megjelölést a „létező” jelzővel ruházzák fel. Nyugaton többnyire még a „létező” elé is odabiggyesztenek egy határozót, „der real existierende Sozialismus”*, mondja például a német, így hangsúlyozva, hogy nem a szocialista utópiáról és nem is az elméletéről beszél, hanem arról, ami ennek nevében, erre hivatkozva valóban létrejött. A „létező” meg a „valóban létező” igen tágas skatulya, minden belefér. Ennek jegyében tarthatta Lukács a szocializmus legrosszabb válfaját is jobbnak a legjobb kapitalizmusnál**, mert ha a szocializmus, akármilyen formában, létezik, akkor világtörténelmileg, történetfilozófiailag, tehát nem a konkrét egyén, hanem az általános fejlődés szemszögéből magasabb fokot képvisel az emberiség ösztörténetében. Az ilyen felfogás már Lukácsnál is abból fakadt, hogy a nagy filozófus, egész életének védelmében, vonatkozott roppant elemző képességét arra a kérdésre összpontosítani, hogy mi is az, ami létezik valójában. Mert valami kétségkívül létezett és létezik ezekben az országokban, és ha ezt a valamit elkereszteljük szocializmusnak, akkor máris az emberiség fejlődésének magasabb fokán találjuk magunkat. Miért is ne? Hiszen Pol Pot Kambodzsájában*** nagyobb egyenlőség dúlt, mint mondjuk Dániában: a jogfosztottság, sőt halálraítéltség egyenlősége, mely néhány kivételtől eltekintve mindenkire érvényes volt. A tulajdon – néhány kivételtől eltekintve – szintén egyenlően oszlott meg a nép között: senkinek nem volt semmije. Fekete Sándor – Lukács axiómájával vitázva – kijelenti, hogy „a »legjobb kapitalizmus« igenis jobb lehet a »legrosszabb szocializmusnál« a tömegek számára is” – ezzel a mérész koncessziójával azonban elfűrészeli az ágat, amelyen ül. Lukács ugyanis, a rá jellemző következetességgel, kitart amellett, hogy a szocializmus jobb, mint a kapitalizmus. Szocialista beállítottságú ember ezt az állítást nem vonhatja kétségbe, legfeljebb a szocialistának nevezett társadalom szocialista jellegére vonatkozólag támaszthat kételyeket. Fekete nem így jár el. „A szocializmust nem azért találták fel, hogy polgári demokráciává korrigáljuk, hanem azért, hogy elvi lényegének egyre jobban megfelelően felszámoljunk minden történelmi-társadalmi eredetű egyenlőtlenséget.” A kapitalizmusnál rosszabb szocializmus a polgári demokrácia megkerülésével fejlődjön a kapitalizmusnál jobb szocializmussá – ez Fekete óhaja. Idáig jut a marxista igényű történetfilozófia, mely a szocializmusról szólva épp csak a szocializmus fogalmát nem hajlandó bonckés alá

venni. Fekete maga is érezheti álláspontja gyöngeségét, mert jó szokás szerint idézőjelekkel bátyázza alá magát. „Legjobb kapitalizmus”, írja, és „legrosszabb szocializmus”, továbbá Pol Pot „szocializmusa”, sőt Az „értékek válsága” című cikkében még a „létező szocializmus”-t is idézőjelbe teszi. Az idézőjel csak azt jelentheti, hogy a szerző a szóban forgó fogalmakért a felelősséget nem, vagy csak részben vállalja. A marxista olvasottságú Fekete tudja, hogy ezek a fogalmak, a maguk immár elfogadott összefüggésében, pusztán a manipuláció eszközei, a hitvédő Fekete mégis hozzájuk folyamodik, hogy feladatát elláthassa. Az így támadt ellentmondást idézőjellel „oldja meg”.

Vesztére azonban túl igényes ahhoz, hogy az efféle megoldás biztosítsa lelki egyensúlyát. Nem akar sok sorstársához hasonlóan ideggyógyintézetbe kerülni, gyomorsavtúltengést és hipertóniát sem áhít. A hivatásos publicisták és ideológusok egy része ugyanis, nevezetesen azok, akik még mindig jó lélekkel akarják képviselni a mindenkori álláspontot, reggelente a tükör előtt győzik meg magukat arról, hogy igazuk van. Csakhogy ez a foglalatosság egyre időigényesebb. '56 előtt elég volt napi egy óra, '56 után már két-három órára volt szükségük, '68 után öt-hat órát töltöttek tükör előtt a Csehszlovákia újbóli felszabadítását hírül adó jelentések szövegét mormolva, a hetvenes évek végétől pedig, amióta a lengyel munkásosztály szervezeten és egységesen mint osztály fellázadt saját hatalma ellen, fél nap sem elegendő a lelki gimnasztika céljaira. A fiúk egyre gyakrabban tűntek el rövidebb-hosszabb időre a kórházak kapui mögött, hogy kipihenjék a fáradalmaikat. Egy-egy önkéntes haláleset is jelezte, hogy nem könnyű sorsot vállaltak magukra. Fekete nem akarja ezt a tragikus szerepet, ő bátran előremenekül előle. Maga is gyakran hangsúlyozza, milyen bátorság kell az állam pozíciójának védelméhez. „Csak az az »autonóm« szellem, aki bírál, aki kifogásol, de aki bíráló közben tartalmaz is valamit, az »állami ember«, konjunkturista, konformista, netán »kollaboráns«.” Nem vitás, kell némi bátorság népszerűtlen feladatok ellátására. A vérbíró is bátor, sőt a hóhér is, miközben a társadalom összakarátával szembeszegülve a legjobbakat pusztítja el. Fekete Sándor bátorságához hozzátartozott például, hogy időről időre megsemmisítette a fenti idézetben névtelenül aposztrofált Konrád Györgyöt, olyan írásaiért, amelyeket Magyarországon csak a második nyilvánosság közönsége olvashatott – jó esetben –, és tette ezt olyan pozícióból, mely a válaszádat – a bátor, demokratikus vita feltételét – eleve lehetetlenné tette. Bátran magára vállalta tehát az állam védelmét, hatalomvéde biztonságából, az olyan ambiciózus ember dühével, aki nem bírja megbocsátani, hogy mások sikereket érnek el az általa korábban egyedül lehetségesnek tartott alternatívák körén kívül. Mindezzel nem állítom, hogy polémiájának tárgyi részében nem volt gyakran igaza. Ha valaki, mint Konrád, erőszakmentességet hirdet, akkor

előbb tisztázni kell, mi az erőszak, és kiknek ajánlja az ettől való tartózkodást. A törvényes rend minden államban erőszakkal is gondoskodik egyrészt a közrendről, másrészt az uralkodó rétegek érdekeinek védelméről. Ezenkívül egyre inkább virágzik az állami erőszak a külpolitikában, a titkosszolgálatok munkájában, nem egy állam a terrorizmust hivatalos politikájának szintjére emelte. Ha az erőszak különféle – általánosan elfogadott, még elviselhető, már elviselhetetlen – formái valamennyi társadalom működésének feltételei közé tartoznak, akkor csak az utópista gondolkodás iktathatja ki őket a gyakorlatból, a jámbor óhajok mulatságos macacsságával. Magam is szeretném, ha a törvényes és törvénytelen erőszak számos megnyilatkozása eltűnne a gyakorlatból, akár erőszakos úton is. Mert mit tegyünk például az erőszak alkalmazásának egyik legklasszikusabb esetével, a forradalommal? Kiknek hirdet ilyenkor Konrád erőszakmentességét: a rendőröknek vagy a forradalmároknak? Pinochetnek* vagy az ellenc tüntetőknek? A lengyel papot akarja meggyőzni, aki pusztán a térdével óhajtott harcolni**, vagy a gyilkosait? Attól tartok, az efféle elméletek csak a lázadó népet fegyverezhetik le, az államhatalmat soha. „A virágok hatalmasa szép, de az ártatlanokat nem védi meg” – írta Ginsberg, tapasztalatait buddhizmusa fölé helyezve. Én, Konrádtól eltérően, az erőszak vagy erőszakmentesség dilemmáját nem általában eldönthető elvi kérdésnek, hanem taktikai problémának tartom. Érdemes-e az elnyomottaknak, bárhol legyenek is, erőszakhoz folyamodni az uralkodó rétegek érdekeit védő államhatalommal szemben? Milyen esélyeik vannak a győzelemre? Milyen áldozatokkal kell számolniuk? Mit veszhetnek, ha erőszakhoz folyamodnak, és mit veszhetnek, ha lemondanak az erőszakról? Fekete joggal gúnyolja Konrád erőszakmentes messianizmusát, a békés, harmonikus világról szőtt jámbor óhajait, közben azonban nagy bátran kétségbe vonja a válaszadás jogától eleve megfosztott Konrád írói és emberi becsületét, Nyugaton kifejtett nézeteit azzal magyarázza: így akar karriert csinálni. Ahelyett, hogy jó marxista módján arra keresne választ, miféle társadalmi fejlődés teheti nálunk lehetővé Konrád tolsztojanizmusát vagy Nádas tízparancsolaton nyugvó erkölcsiségét, gyanúsítgatásokba bocsátkozik, mérges nyállal köpdösi le őket. Annyira elveti a súlykot, hogy Konrádot, a magyar állampolgárt az emigránsok sorában tárgyalja, és nem átalja megállapítani: „Mindig voltak emigránsok, s a dolog természetéből következően elhagyott országuk ellenségeinél kerestek támaszt, onnan üzengettek haza.” Ezt a hazafias érvet már a náci is kedvelték, Thomas Mann, Brecht vagy Lukács is hazaáruló volt, nemde, „országuk ellenségeinél kerestek támaszt”***, akárcsak korábban Marx vagy Lenin.**** Nem az a fontos, hogy ki mit állít és hogy kinek miben van vagy nincs igaza, hanem hogy hol mondja, kiknek mondja, kik olvassák be, amit mond.

Még feszélyezőbb Fekete bátorsága, amikor ideológiai féligazságok kimondásában éli ki magát. Nem bírna jó lélekkel megbízatását ellátni, ha nem jelezne olykor, hogy ő a felvilágosítás útján, a marxizmus szabad, demokratikus alkalmazásában tovább megy, mint kortársai. Szót kerít például „egy valóban súlyos, sőt elméletileg kellően még sosem elemzett problémára”, arra, hogy a forradalomban szükségképpen kialakult diktatúra valószínűleg „tovább fog fennmaradni, mint kellene. A győzelem után ekét ragadó Cincinnatusok***** kora, úgy látszik, lejárt... S ha a forradalmi hatalom tartósan támaszkodik az elnyomásra, kialakulnak csoportok és intézmények, amelyeknek nem áll érdekükben a diktatúra enyhítése.” Mármost nincs elméletileg tisztázva, hogy „egy forradalomban – vagy akár külső segítséggel végrehajtott forradalmi jellegű változások során – létrejött állam a maga diktatórikus szakaszától miképpen jusson el demokratikus, ha tetszik, »liberális« szakaszáig”. A bátor Fekete eljut tehát annak felismeréséig, amit a hivatalos ideológusokon kívül mindenki tud: hogy a diktatúra állandóságának okai az elnyomást gyakorló csoportok és intézmények külön érdekeiben keresendők. Aztán megjéj, visszavonulót fűj, nem győzi ismételtetni, hogy ezt a problémát még nem elemezték elméletileg – ennek a mentségnek a körítésével találja fel kis pecsenyéjét. Ha más nem elemezte, ő sem elemzi, hallgassunk a „létező” okokról.

Csakhogy ezek a „létező” okok a „létező” szocializmus nyílt iskolatitkai. A diktatúra állandósításában érdekelt csoportok és intézmények nem az ingyenszodák pénztárosaiból vagy a mucai mezőőrökből állnak össze: ezek a centralizált állam és párt, a privilegizált erőszakszervezetek, az egész etatista képződmény, mely a „létező szocializmus” varázsköppönyege mögé bújlik. Az állam ahelyett, hogy méltózatna elhajolni, a teljes emberi élet ellenőrzésére igényt tart. Aki Lenin brosúráját, az *Állam és forradalmat* olvasta – és Fekete Sándor olvasta, tudom –, az megtanulhatta, hogy marxista felfogás szerint az államhatalom erőszakkal érvényesíti az elnyomó osztályok érdekeit az elnyomottak rovására. Forradalmi korokban a többség is gyakorolhat diktatúrát, de amikor kialakulnak a Fekete által is említett speciális csoportok és intézmények, a maguk külön érdekeivel, akkor a marxista elemzőnek, aki bátran idáig nyomult előre, fel kellene fedeznie a „létező szocializmus” homlokzata mögött egy létező osztálytársadalom struktúráját. Egy uralkodó réteg – Cincinnatussal ellentétben – nem vonulhat vissza az ekéhez. Fekete Sándor bátorságának határaitra éles fényt vet, hogy ezt el kell neki magyarázni. Csodálkozni persze nincs okunk. A szocializmus létezése ugyanis vitakérdés, ezzel szemben kétségbevonhatatlan, hogy a publicista valóban létezik. Mármost ennek a „valóban létező publicistának” változatos évtizedei során módjában állt megtanulnia, hogy a lelki egyensúly nálunk nem utolsó dolog, de a társadalmi egyensúly mégiscsak előbbrevaló.